

Tutkijakoulusta ymmärrystä vanhuusiän syrjäytymiseen

Vanhuusiän syrjäytymisen vähentämiseksi ja ehkäisemiseksi perustettu EU:n COST-rahoitteinen tutkimusohjelma ROSEnet (Reducing Old-Age Social Exclusion: Collaborations in Research and Policy) järjesti ensimmäisen tutkijakoulunsa Helsingissä tammikuun puolella välissä. Helsingin yliopiston tiloissa toteutettu tutkijakoulu toi yhteen väitöskirjaja post doc -tutkijoita yhteensä yhdeksästä eri maasta. Tutkijakoulun suunnitellusta ja toteutuksesta vastasi professori Marjaana Seppänen Helsingin yliopistosta. Mukana järjestelyissä oli mukana myös Ikäinstituutin johtaja Päivi Topo. Osallistuimme itse tutkijakouluun sekä koulutettavina että järjestelytoimikunnan jäsenenä, auttaen käytännönjärjestelyissä kiinnostavien keskustelujen ja yhteisten pohdintojen lomassa.

Hakemusten pohjalta tutkijakouluun valikoitui kymmenen nuorta tutkijaa, joista suurin osa oli keskellä väitöskirjaprosessia, osa vastikään tai jokunen vuosi sitten väitellyt. Yhteistä osallistujille

oli kiinnostus ROSEnetin ja tutkijakoulun teemaan eli vanhuusiän syrjäytymiseen. Koulutettavien omat tutkimusaiheet vaihtelivat syrjäytymisen käsitteellisistä tarkasteluista, ylisukupolviin suhteisiin, hoivaan ja asuinympäristöön. Erityisen kiinnostuneita oltiin syrjäytymiseen liittyvistä arkielämän kokemuksista, mutta samalla niiden rakenteellisista syistä.

Tutkijakoulun keskustelut ja sisällöt rakentuivat neljän aihetta käsittelevän luennoitsijan esitysten ympärille. Opettajina toimivat ROSEnetin johtaja Kieran Walsh Galwayn yliopistosta, professori Sanda Torres Uppsalan yliopistosta, professori Tom Scharf Newcastle'n yliopistosta ja professori Virpi Timonen Dublinin Trinity Collegesta. Kukin heistä toi kiinnostavasti esiin erilaisia näkökulmia syrjäytymisen tematiikkaan tarkastelemaan muun muassa vanhuuden syrjäytymisen tapoja, poissulkemisen (piilo)mekanismeja, vanhenemisen toiseutta ja haastamalla EU-tason vanhuspolitiikkaa.

Vanhuus toiseutena

Yksi päivien kiinnostavimmista esityksistä kuultiin Sandra Torresilta, joka käsitteli toi-

seutta ei yksinomaan vanhuuden, vaan myös etnisten vähemmistöjen näkökulmasta. Torres tarkasteli aiheita erityisesti vanhojen ihmisten hoidon näkökulmasta. Hän on ollut mukana tekemässä tutkimusta, jossa seurattiin, miten isot päivälehdet Suomessa ja Ruotsissa kirjoittavat mm. maahanmuutosta, etnisyydestä ja vanhenemisestä. Heidän tutkimastaan aineistosta ilmeni, että vanhenevaa väestöä kategorisoidaan etnisen alkuperän mukaan 'meidän vanhuksiimme' ja "heidän/nii-den vanhuksiin". Media esittää vanhan ihmisen eri tavoin sen mukaan, kuka on jutun toimija. Toimija on tyypillisesti maahanmuuttaja-hoivaaja, joka on tullut paikkaamaan työvoimapulaa alalla, jota kantaväestö ei arvosta työpaikkana. Toisaalta etnistä taustaa olevat iäkkäät potilaat ovat toinen lehdistössä esiin noussut ryhmä, hekin ongelmallinen, koska maahanmuuttajavanhus tarkoittaa tässä kontekstissa yleensä ongelmia ja lisätyötä palveluntarjoajalle.

Kiinnostavasti Torresin tutkimien ruotsalaisten hoitajien haastattelussa kävi ilmi, että muualta tulevia, esimerkiksi afrikkalaisia tai etelä-amerikkalaisia hoitajia pidetään jotenkin luontaisesti pa-

rempina hoivaajina ja vanhuksia arvostavina. Heidän toiseutensa kävi ilmi niin, että he ovat jotenkin luontaisesti parempi hoivaajia, koska ovat muulta, koska ovat erilaisia kuin ruotsalaiset. Torresin mukaan ruotsalaista alkuperää olevia hoitajia pidettiin jotenkin ammattimaisempina ja tehokkaampina. Vaativimmat tehtävät delegoitiin heille. Toisaalta maahanmuuttajahoitajien odotettiin huolehtivan vaativammista potilaista, koska heiltä se sujuu 'luonnostaan'. Samalla etnisesti muut kuin ruotsalaiset saivat hoitaa erilaisten kulttuurien tuntemusta vaativia potilaita (culture-appropriate care). Tällaista osaamista tarvitaan, kun tulkitaan kulttuurien käsitteitä esimerkiksi potilaan suvun ja henkilökunnan välillä.

Yleisemmällä tasolla Torres pohti vanhojen ihmisten hoivaa, jossa eksklusiota erityisesti tapahtuu, vaikka aikomus olisi ihan toinen. Kun eksklusio tapahtuu, pääseekö syntymään inkluusiota, sosiaalista osallisuutta? Kun määrittellään sitä, kuka on toinen, syntyy määritelmä suhteessa itseen ja valmiisiin kategorioihin. Määrittelemme toisen henkilön joko samankaltaiseksi kuin minä tai erilaiseksi, toiseksi. Kiinnostavaa on tiettenkin se, mikä toisuuden takana on, mitkä tekijät tekevät yksilöstä toisen. Torres kiteyttää tämän ymmärtämisen tarpeen hyvin:

”Toiseuden uusintaminen, ‘Othering’, synnyttää fundamentaalista tasa-arvoa.” Ja vaikka jotkut pitävät toisuuden uusintamista väistämättömänä, se pitää silti huomata. Rakenteellisen syrjinnän vaikutukset tulevat kuitenkin usein näkyviin vasta pidemmän ajan jälkeen, mikä tekee sen tunnistamisesta ja ehkäisemisestä haastavaa.

Paikan merkitys syrjäytymisessä

Kieran Walsh ja Tom Scharf toivat esityksissään esiin paikan merkityksen vanhan ihmisen hyvinvoinnille ja osallisuuden kokemuksille. Walsh painotti tarkastelunsa omien tutkimustensa pohjalta maaseudulla asuviin iäkkäisiin, kun taas Scharf keskittyi syrjäytymiseen urbaanin vanhuuden näkökulmasta. ROSEnetissä vaikuttavat Walsh ja Scharf ovat aihepiirin tunnettuja asiantuntijoita ja erityisen kiinnostavaa olikin kuulla heidän jäsenyyksiään siitä, mitä syrjäytymisellä oikeastaan tarkoitetaan ja miten sitä on tutkimuskirjallisuudessa käsitteellistetty.

Esityksessään Walsh kuvasi vanhojen ihmisten syrjäytymisen sisältävän kuusi ulottuvuutta, erotellen palveluiden ja liikkumisen omaksi sektorikseen, materiaalisen ja taloudelliset resurssit omakseen, sosiaaliset suhteet, sosiokulttuuriset näkökulmat, naapuruston ja yhteisön sekä yh-

teiskuntaan osallistumisen ja kansalaisvaikuttamisen omakseen. Poissulkeminen ja syrjintä tapahtuvat siten monilla eri tasoilla samaan aikaan, yksilö kokee ne paitsi omassa yksityisessä arjessaan myös yhteiskunnan ja instituutioiden tasolla. Walsh kiinnitti huomion valtion roolin kapenemiseen ja yksityisen sektorin kasvuun. Tällä kehityksellä on väistämättä jälkensä myös vanhenevalle väestölle. Ikääntymisen aiheuttamat ongelmat ja eriarvoisuus kasaantuvat, kun yksilö vanhenee. Kun ikää tulee, on yksilöllä aina vain vähemmän keinoja itse vaikuttaa omaan hyvään elämäntilaan. Eriarvoisuudesta on vaikeampi myös päästä pois, kun omat vaikuttamiskeinot kapenevat.

Walshin mukaan syrjäytyminen syntyy siis sosiaalisten suhteiden ja resurssien vähydestä, palveluista, mahdollisuudesta liikkua itsenäisesti, turvallisuudesta ja turvallisuuden tunteesta sekä taloudellisista mahdollisuuksista laadukkaaseen elämään. Hän muistutti erityisesti maaseudulla asuvien vanhenevien ihmisten hankalasta tilanteesta. Maalla korostuvat yksilölliset kyvyt pärjätä, elämäntilanteen liittyvät tekijät, se, millaisessa paikassa ja yhteisössä asuu ja millaisia palveluita sieltä käsin on saatavilla.

Luennossaan Tom Scharf käsitteli osin samoja teemoja kuin Walsh, mutta tuoden

niihin toisen näkökulman urbaanin elinympäristön kautta. Hän esitti myös vahvoja näkemyksiä tarvittavista toimenpiteistä tutkimillaan alueilla, jotka kuuluvat Iso-Britannian huono-osaisimpiin kaupunkeihin ja kaupungin osiin. Elinympäristöön liittyvää epätasa-arvoista kehitystä on Scharfin mukaan nähtävissä esimerkiksi terveyden, tulojen ja toimeentulon, asumisen, palvelujen saatavuuden ja rikollisuuteen liittyvillä mittareilla mitattuna. Isoissa kaupungeissa sosiaaliset ongelmat ja syrjäytyminen korostuvat sellaisilla asuinalueilla, joilla tiettyjä sosiaaliryhmiä kasautuu pienelle alueelle. Slummeissa voidaan asua lähelläkin rikkaita, mutta tasa-arvoisuuden ja hyvinvoinnin tasoissa on merkittäviä eroja. Köyhillä, urbaaneilla asuinalueilla elinajanodote on selvästi heikompi.

Ikääntyvien eriarvoistumisen tutkimuksessa pitää Scharfin mielestä kysyä ensin näkin, mitä syrjäytyminen tarkoittaa ikääntyessä ja mitkä sen erot ovat nuorempien syrjäytymiseen. Mistä vanhenevat suljetaan pois, missä eksklusio tapahtuu? Ketkä ovat vanhetessaan kaikkein heikoimmassa asemassa? Mitkä tekijät johtavat ja vaikuttavat syrjäytymiseen ja eriarvoistumiseen? Vanhenevan ihmisen eriarvoistuminen hahmottuu esimerkiksi relativisuuden käsitteen kautta, kun yksilö vertaa itseään toi-

siin vielä työssä käyviin aikuisiin. Myös esimerkiksi aiempi elämäntilanne vaikuttaa siihen, millaiseksi vanhuus muotoutuu. Elinympäristön merkitys myös korostuu, kun ihminen ikääntyy ja erilaisten palvelujen merkitys kasvaa.

Scharfin tutkimissa brittiläisissä lähiöissä asuvien iäkkäiden syrjäytymisen taustalta nousivat esiin köyhyys, huonot asumisolot, yksinäisyys, välttämättömien palveluiden huono saatavuus, heikot vaikutusmahdollisuudet omaan yhteisöön ja rikoksien määrä yhteisössä. Asumisolot olivat paikoin hyvin vaatimattomia, esimerkiksi ikkunoista veti ja lattiat olivat huonoja. Lisäksi olosuhteissa saattoi olla terveydelle haitallisia piirteitä ja hometta. Scharf korosti myös kuulumisen, naapuruston sosiaalisten suhteiden ja yhteisön tuomasta turvallisuuden tunteen merkitystä syrjäytymisen ehkäisemisessä. Luennossaan hän toi kiinnostavasti esiin myös syrjäytymisen tai ”syrjäytyneiden” tutkimiseen liittyviä haasteita: miten tavoittaa heitä, jotka jäävät herkästi palveluiden ja sosiaalisten kontaktien ulkopuolelle?

Kritiikkiä aktiivisen ikääntymisen eetokselle

Tutkijakoulun viimeinen luento vei ajatukset mikro- ja makrotasolta maailman laajuisiin poliittisiin ohjelmiin, joissa aktiivisen ikääntymisen

ideaali on saanut vahvaa jalan sijaa. Kiinnostavasti Virpi Timonen kytki aiheen syrjäyttämisen tematiikkaan ja toi esiin aktiivisen ikääntymisen olettamia ja odotuksia virkistävällä ja silmiä avaavalla tavalla. Millaisia aktiivisuuden määritelmiä meille syötetään ja millaista aktiivisen vanhenemisen olettamaa yhteiskunta asettaa? Tämä voi aiheuttaa yksilöille paineita täyttää tietyt kriteerit vanhetessaan, vanheneminen näyttäytyy ajanjaksona, jolloin edelleen täytyy vastata odotuksiin. Ihanteellisesta vanhuudesta luodaan mielikuvaa, jossa ihminen on vapaa vaikkapa matkustamaan ja tekemään mitä haluaa. Tosiasiassa vain harvalla on tähän taloudelliset edellytykset, eikä jokaiselle terveydellisiä tai sosiaaliakaan edellytyksiä. Syntyy esimerkiksi odotuksia ja paineita viettää aikaa lastenlasten kanssa, vaikka jokaisella ei ole omia lapsia saati lapsenlapsia.

Se, tuleeko vanhuudesta elämänlaadultaan hyvä tai aktiivinen, riippuu pitkälti siitä, millaiset edellä mainitut edellytykset ovat. Timonen nosti esiin maailman terveysjärjestön WHO:n määritelmän aktiivisesta vanhuudesta ja vanhenevan ihmisen elämänlaatuun vaikuttavista tekijöistä. WHO huomauttaa, että esimerkiksi tupakointi, alkoholin käyttö, ruokavalio ja muut elämäntavat vaikuttavat vanhenevan ihmisen elämänlaatuun merkittävästi. Myös esi-

merkiksi EU-tasolla on määritelty, millaista vanhenemistä kannattaa tavoitella: Hyvä vanheneminen on aktiivista, riippumattomuuden ja mahdollisimman myöhään alkavan hoivan tarpeen tavoittelua. Tämänkaltaiset aktiivisen vanhuuden ja mahdollisimman pienen hoivan tarpeen sisältämät määritelmät tulevat vastaa kaikkialla, missä vanhuudesta puhutaan. Timonen nosti aktiivisen vanhuuden määritelmään liittyen esiin useita kriittisiä näkökulmia myös aktiivisen vanhenemisen indeksin (AAI) vinkkelistä. Mitä tarkoittaa esimerkiksi sen olettaminen, että töissä pitää käydä mahdollisimman pitkään ja työssäkäynti on itseisarvo myös vanhenevalle? Onko se edes mahdollista kaikissa ammateissa, ja mitä sitten, jos ei? Isovanhempien auttamisrooli lastenlasten kanssa on sisäänkirjoitettu vanhenemiseen monessa tapauksessa. Onko tämä niin yksinkertaista? Samaan aikaan myös omaishoidon tarve kasvaa, ja vanhenevista kumppaneista ja sukulaisista pitää pystyä huolehtimaan.

Timosen mukaan monilla toimijoilla on tänä päivänä sanansa sanottavana vanhenemisesta. Tähän liittyy monenlaisia mekanismeja ja tavoitteita esimerkiksi talouden, hallinnan, kontrollin ja valistamisen näkökulmista. Vanhenemistä koitetaan laittaa valmiiksi annettuun muotiin, jonka kriteerit mielu-

ten kaikkien tulisi täyttää. Vanhenemiseen liittyvät odotukset ovat kuitenkin usein sellaisia, joita heikoimmasa asemassa olevien on kaikkein vaikein täyttää. Tämän Timonen nosti myös esiin. Hyvinvoivien, työelämään osallistuneiden, koulutettujen ja terveiden elämälle odotusten mukainen (Model Ageing) vanheneminen on vain luonteva jatkumo. Mutta niille, jotka jo työvuosinaan ovat syrjäytyneet yhteisöstä ja eläneet olosuhteiltaan ankarampaa elämään, tällaisten vanhenemiseen liittyvien kategoristen odotusten täyttäminen onkin paljon vaikeampaa. Jos rakennamme ikääntyvän yhteiskunnan palvelut näiden parhaiten pärjäävien ominaisuuksien perusteella, mitä jää jäljelle heille, jotka eivät niin itsestään selvästi pärjääkään? Erityisen tärkeää olisi eriarvoistumisen tasaaminen jo paljon varhaisemmassa vaiheessa elämäntähtä.

Politiikkamme tuottaa epäarvoisuutta, ja työiän pidentämisen vaatimus koskee eri tavalla eri ammateissa. Samalla kuitenkin miesten ja naisten välinen ikäerokuilu kapenee, naiset ja miehet voivat paremmin pitää huolta toisistaan. Eriarvoisuutta syntyy edelleen vanhemmalla iällä muun muassa siksi, että toisilla on jo omaisuutta niin, että ei tarvitse esimerkiksi työskennellä enää 45 ikävuoden jälkeen, ja silti voi odottaa edelleen pitkään elämistä.

Vauraus siirtyy sukupolvelta toiselle, perinnöt rikastuttavat nuorempia ja jälkipolvet hyötyvät merkittävästi perinnöistä, tämä muuttaa yhteiskuntaa. Ne ryhmät, joilla jo valmiiksi menee hyvin, hyötyvät tilanteestaan myös eläkkeellä. Huonommin pärjäävillä on vielä vaikeampaa kun aktiivisen ikääntymisen vaatimukset kasvavat. Timonen kiteytti kriittisen puheenvuoronsa hyvin: Ne, jotka eivät sovi malli ikääntymiseen muottiin, eriarvoistuvat entistä enemmän.

Yhteisiä pohdintoja tarvitaan

Omien esitystensä lisäksi opettajat jakautuvat koulutettavien kanssa pienryhmiin antaen tukea ja ohjausta nuorten tutkijoiden omiin tutkimuksiin. Myös koulutettavien kesken yhteinen pohdinta ja keskustelu oli vireää ja innostunutta. Moni kertoi olevansa ilahdunut siitä, että ensimmäistä kertaa omasta tutkimusaiheestaan pääsi keskustelemaan toisten samojen aiheiden parissa työskentelevien tutkijoiden kanssa. Antoisien ja kiinnostavien luentojen lisäksi tutkijakoulu tarjosi siis myös vertaistukea yhteisten pohdintojen äärellä, mille koettiin olevan erityinen tarve. Vanhuusiän syrjäytymistä tai pikemminkin syrjäyttämistä koskeva keskustelu ja tutkimus tuntuvat edelleen olevan marginaalisia myös Suomessa. Toki esi-

merkiksi vanhojen ihmisten yksinäisyydestä ja turvattomuudesta puhutaan, mutta niiden rakenteelliset syyt jäävät kuitenkin yhä valitettavan vähälle huomiolle. Toki myös ratkaisuehdotuksia tarvitaan. ROSEnet tavoitteena onkin tuoda tutkijoita ja päätöksen tekijöitä yhteen ja löytää yhdessä innovatiivisia ratkaisuu-

ja vanhuusiän syrjäytymisen vähentämiseksi ja ehkäisemiseksi. Ohjelman puitteissa tullaan vielä järjestämään kolme tukijakoulua, joista seuraava on ensi syksynä Italiassa. Tutkijakouluihin ovat tervetulleita hakemaan mukaan kaikki vanhuusiän syrjäytymisestä kiinnostuneet nuoret tutkijat.

Laura Mäkinen,
YTM, yhteiskuntapolitiikan maisteriopiskelija
Sosiaalitieteiden laitos,
Helsingin yliopisto

Elisa Tiilikainen,
VTT, tutkijatohtori
Yhteiskuntapolitiikan laitos,
Itä-Suomen yliopisto

Lisätietoa ROSEnetistä:
http://www.cost.eu/COST_Actions/ca/CA15122

GERONTOLOGIA
2017

visit **TURKU** **TURKU**

VANHUUS
100-VUOTIAASSA
SUOMESSA

7.-9.6.2017 /
Turun Messu- ja
kongressikeskus
gerontologia2017.fi